

UDK 111lich, I.(497.5)
10.53745/bs.94.4.4
Primljeno: 11. 9. 2024.
Prihvaćeno: 5. 11. 2024.
Izvorni znanstveni članak

RECEPCIJA IVANA ILLICHA U HRVATSKOJ

Bernard HOSTIĆ

Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54, HR – 10000 Zagreb
bhostic@ifzg.hr

Ivana SKUHALA KARASMAN

Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54, HR – 10000 Zagreb
ivana@ifzg.hr

Sažetak

Članak donosi recepciju djela mislioca hrvatskog porijekla Ivana Illicha (1926. – 2002.) u Hrvatskoj. Illich je bio svjetski poznati filozof koji se bavio kritikom modernog, industrijskog društva i s njim povezanih institucija obrazovanja i medicine. Teme njegova proučavanja također su bile vezane i uz teologiju, *gender* problematiku, ekologiju te socijalnu i lingvističku antropologiju. U prvome dijelu rada, donosimo Illichev kratak životopis i temeljne ideje koje stoje iza njegove kritike i teorije društva. Drugi, središnji dio rada podijeljen je na tri potpoglavlja koja prikazuju prijevode Illichevih djela i eseja, tekstove s iscrpnom i izravnom tematizacijom Illichevih ideja ili životnog puta te ostalu sporednu recepciju. Posljednje poglavlje donosi zaključni osvrt u kojem smo došli do saznanja da je hrvatska recepcija Illicha do posljednjih petnaestak godina bila veoma slaba. Ipak, nakon toga primjetan je sve veći broj djela koja tematiziraju Illicheve ideje, no neka od područja njegove misli i dalje čekaju na otkrivanje i istraživanje.

Ključne riječi: hrvatska filozofija, Ivan Illich, kritika društva, medicina, obrazovanje, recepcija.

Uvod

U ovom članku obuhvatili smo sljedeće bibliografske jedinice: prijevode Illichevih djela na hrvatski jezik, članke objavljene u hrvatskim znanstvenim

časopisima i enciklopedijama, knjige hrvatskih autora i zbornike radova koje su izdali hrvatski izdavači.

Prvi dio članka posvećen je životu Ivana Illicha. Drugi dio članka podijeljen je na tri potpoglavlja. U prvom smo prikazali prijevode Illichevih djela i eseja na hrvatski jezik. U drugom potpoglavlju obradili smo članke i jedan diplomski rad koji su izravno i iscrpno tematizirali Illichev u misao. U trećem potpoglavlju obradili smo tekstove u kojima je tematizirano Illichevo razumijevanje medicine, farmacije, odgoja, Crkve, ekologije i personalizma. Također smo naveli završne, diplomske i doktorske radove koji su tematizirali Illichev u misao. Na kraju članka iznijeli smo zaključne misli povezane s recepcijom Ivana Illicha u Hrvatskoj.

1. Životopis i osnovne misli Ivana Illicha

Ivan Illich rođen je 1926. godine u Beču kao dijete Židovke Hellene Regenstrief-Ortliebe i Hrvata Petra Illicha. Njegov život već se od najranijih godina odvijao na više lokacija, dio godine provodio je kod roditelja, dio kod jednog djeda u Beču te dio uz drugog djeda i jednostavan život na otoku Braču, koji je ostavio velik trag na njegov cjelokupan nauk i javno djelovanje.¹

Osnovnu školu pohađao je u Beču, a gimnaziju i studij kristalografije završio je u Firenci. Na Papinskom sveučilištu Gregoriana završio je filozofsko-teološki studij i bio zaređen za svećenika. Doktorirao je na Sveučilištu u Salzburgu s disertacijom o filozofskom i historiografskom temelju filozofije Arnolda Toynbeea.²

Svoje svećeničko djelovanje nastavio je u New Yorku s tamošnjom portorikanskom manjinom. Zbog predanosti tom radu, tadašnji kardinal Francis Joseph Spellman odlučio ga je postaviti na mjesto prorektora Katoličkog sveučilišta u gradu Ponceu (Portoriko), gdje je radio s misionarima iz SAD-a i Kanade. Sa samo dvadeset i devet godina bio je najmlađi monsinjor u Sjedinjenim Američkim Državama.³

Na vrhuncu svojeg djelovanja Illich je 1966. godine sa suradnicima osnovao vlastiti centar, tj. ustanovu za nakladništvo te prikupljanje dokumenata i

¹ Usp. David CAYLEY, *Ivan Illich in Conversation* (elektroničko izdanje), Toronto, 1992., 62-63, u: <https://houseofanansi.com/products/ivan-illich-in-conversation?srltid=AfmBOoqm8-35Jd8GNy9Kp8bUca70yg4bhchlUbMyZtOQrjkyURQrOuU> (7. IX. 2024.).

² Usp. *Isto*, 66-67, 108.

³ Usp. Martina KALLER-DIETRICH, *Vita di Ivan Illich* (elektroničko izdanje), Roma, 2020., 49-50, u: <https://asinoedizioni.it/libro/vita-di-ivan-illich-il-pensatore-del-novecento-piu-necessario-e-attuale/> (7. IX. 2024.).

podataka u vezi s lokalnim načinom života i prilikama, koja se je zvala CIDOC (*Centro intercultural de documentación*), a nalazila se u gradu Cuernavaca u Meksiku.⁴ Rasprave koje su se odvijale u tom centru bile su poznate po toleranciji, nenametljivosti i otvorenosti raznim kulturama i denominacijama.⁵ Tijekom rada CIDOC-a Illich je zajedno sa svojim suradnicima objavio djela kojima je stekao svjetsku popularnost i utjecao na razne društvene pokrete njegova doba.

Zbog Illicheve kritike hijerarhijskog ustroja Crkve i rasprave o neokolonijalizmu koji se događa misionarenjem, Kongregacija za nauk vjere pokrenula je postupak protiv njega.⁶ Illich se, nakon brojnih procesa, povukao iz javne kleričke službe,⁷ a 1976. godine konačno je zatvorio vrata CIDOC-a.⁸

U naredno vrijeme nastavio je javno djelovanje gostujući na raznim sveučilištima i simpozijima. Najzad se skrasio u Bremenu, gdje je preminuo 2002. godine.⁹

Illicheva misao usmjerena je prema dvama pojmovima vezanima uz način ophođenja sa samim sobom, zajednicom i svijetom koji nas okružuje: vernakularne vrijednosti i konvivijalno društvo.

Vernakularne vrijednosti označavaju vrijednosti koje počivaju na tradicijskom pokladu nekog mjesta na kojem obitava pojedina zajednica.¹⁰ Ipak, ovdje je tradicija samo supstrat za prenošenje vrijednosnog okvira življenja prema vrlinama dobrote, zajedništva i odgovornosti, a usto lišena umjetne

⁴ Usp. Rosa BRUNO-JOFRE – Jon Igelmo ZALDIVAR, *Ivan Illich Fifty Years Later: Situating Deschooling Society in His Intellectual and Personal Journey*, Toronto – Buffalo – London, 2022., 78.

⁵ Usp. John McKNIGHT, *On the Ivan Illich and His Friends*, u: Lee HOINACKI – Carl MITCHAM (ur.), *The Challenges of Ivan Illich*, New York, 2002., 49-51, ovdje 49.

⁶ Usp. Jon Igelmo ZALDIVAR – Patricia Quiroga UCEDA, *Ivan Illich and the Conflict with The Vatican (1966-1969)*, u: *The International Journal of Illich Studies*, 2 (2011.) 1, 3-12, ovdje 7.

⁷ Usp. David CAYLEY, *Ivan Illich: An Intellectual Journey*, University Park Pennsylvania, 2021., 16.

⁸ Usp. Todd HARTCH, *The Prophet of Cuernavaca: Ivan Illich and the Crisis of the West*, New York, 2015., 6.

⁹ Usp. Pearce WRIGHT, Ivan Illich, u: *The Lancet*, 361 (2003.) 9352, 185, ovdje 185.

¹⁰ Vernakularno (eng. *vernacular*) – u izvornom značenju označava domorodački, pučki govor, jezik ili narječje. U kontekstu Illicheve misli, izraz »vernakularno« koristi se ponajprije u svrhu ocrtavanja sustava vrijednosti (eng. *vernacular values*) na kojem se temelje odnosi i način života u manjim domorodačkim zajednicama. Takav vrijednosni sustav kao svoje temeljne vrijednosti sadržava autonomiju, slobodu i dostojanstvo osobe, koje se baštine i prenose živeći u takvoj sredini. Ipak, valja napomenuti da vernakularne vrijednosti, iako iz njih potječu, nisu rezervirane isključivo za manje, od globalnog svijeta izolirane zajednice, već njihov vrijednosni sustav ima mogućnost implementacije na širu društvenu stvarnost. U tome se i očituje Illichev »poziv« na fundamentalnu vrijednosnu promjenu modernog društva.

birokratizacije.¹¹ Konvivijalnost bi se najjednostavnije mogla definirati kao rezultat takva vrijednosnog sustava.¹² Riječ je o društvenoj paradigmi koja bi pojedincu i manjem društvu omogućavala preživljavanje, pravdu i samoostvarenje u vidu vlastita potencijala autonomije i samodostatnosti.¹³

Najpoznatije njegove ideje povezane su s poimanjem suvremene medicine i odgoja. U djelu *Medical Nemesis. The Expropriation of Health (Medicinska Nemeza. Eksproprijacija zdravlja)*¹⁴ Illich je ukazao na otuđenje suvremenog čovjeka od temeljnih odrednica njegova bitka – bolesti i prolaznosti. Pristup liječenju koji objektivizira čovjeka i pretvara ga u pacijenta u velikom broju slučajeva rađa kontraefektom na društvenoj i pojedinačnoj razini, za što je Illich skovao pojam »jatrogeneza«.¹⁵ Taj pojam se i danas koristi u svrhu označavanja medicinskih postupaka i grešaka koje na kratkoročnom i dugoročnom planu štete čovjeku i društvu u cjelini.¹⁶

U djelu *Deschooling society (Deskolizacija društva)* obrazovni sustav je poimao ritualom uvođenja u društvo koje je ovisno o institucijskim uslugama i autoritetima. Uspjeh se mjeri nominalnim i objektiviziranim mjerilima koja ne valoriziraju posebnost svakog ljudskog bića. Štoviše, onoga koji odstupa od tih okvira diskriminira se kao nesposobnog i neadekvatnog za život u društvu. Oblikovanjem pojedinaca prema određenom modelu potiskuje se autentičnost i osobnost pojedinaca.¹⁷

¹¹ Usp. Ivan ILLICH, *Shadow Work*, Boston – London, 1981., 24.

¹² Konvivijalno (eng. *convivial*) – pojam je koji upućuje na društvenost i veselje. Prema tome, njegova izvedenica konvivijalnost (eng. *conviviality*) označava veselu gozbu ili društvenost. Također, izraz »konvivijalno« mogli bismo promatrati u svjetlu latinske riječi *convivo*, koji znači zajednički život na određenom mjestu. Konvivijalnost u Illichevoj misli ponajprije se odnosi na ocrtavanje načina života u društvu koje baštini vernakularne vrijednost, označava život u zajednici koji poziva na dobrohotnost, ravnopravnost, zajedništvo i međusobno pomaganje članova. Ukratko, to je *dobar* život.

¹³ Usp. Ivan ILLICH, *Tools for Conviviality*, Fontana – Glasgow, 1975., 24.

¹⁴ Nemeza (ili Nemezida) – predstavljala je božanstvo osvete koje se upliće u sudbine ljudi zbog oholosti, arogancije i samodopadnosti. Nemeza o kojoj Illich govori prvotno se odnosi na usud modernog društva. Naime, uzimajući maha, čovjekova prometejska težnja da ovlada stvarnošću nadišla je svoja antropološka ograničenja i na kraju pobijedila smrt te je urodila suprotnim rezultatom – čovjek ne samo da nije pobijedio smrt i bolest, već se s njima ne može suočiti i prihvatiti ih na adekvatan način jer mu je moderno društvo usadilo neostvarive ideale.

¹⁵ Jatrogeneza – izvedenica je dviju grčkih riječi: liječnik (*iatros*) i podrijetlo (*genesis*). Riječ je o postupcima medicinske profesije koji rezultiraju pogoršanjem umjesto poboljšanjem zdravlja a imaju podrijetlo u institucijskoj, profesionalnoj medicini modernog doba te njezinu »mehaničkom« i atomiziranom shvaćanju čovjeka. Vrijedi ukazati da pojam jatrogeneze dijelom obuhvaća ono što danas poznajemo kao koncept medicinske štete (eng. *medical harm*).

¹⁶ Usp. Ivan ILLICH, *Medical Nemesis: The Expropriation of Health*, London, 1975., 11-12, 22.

¹⁷ Usp. Ivan ILLICH, *Deschooling Society*, New York, 1971., 38-39, 43-44.

2. Recepcija Illichevih djela u Hrvatskoj

2.1. Prijevodi Illichevih djela na hrvatski jezik i enciklopedijski članci

Prevođenje Illichevih djela na hrvatski jezik započelo je relativno kasno. Prvi prevedeni tekstovi objavljeni su u *Europskom glasniku* 2004. godine, br. 9. Riječ je o prijevodima sljedećih Illichevih tekstova: »Ne podlegnimo dijagnozi, nego se izbavimo od bolesti zdravlja«,¹⁸ »Od uzdrmanog roda do ekonomskog spola«,¹⁹ »Oruđa za druženost«,²⁰ »Smrt pod intenzivnom terapijom«,²¹ i »Plamen u tami: Razgovor s Ivanom Illichem«²². Naknadno su objavljena još dva prevedena teksta: »Hommage Jacquesu Ellulu«²³ i »Vernakularne vrijednosti«²⁴. Uz navedene prijevode vrijedi spomenuti i Illichev poduži esej »Energija i pravednost«²⁵, koji je izašao u studentskom časopisu *Diskrepancija*, koji izdaje Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Tekst su preveli Eugen Vuković i Kaja Ocvirek-Krušić.

Zainteresirani za Illichev misao i djelo do tada su se većinom služili francuskim i engleskim izvornicima te prijevodima na srpski jezik.²⁶ Riječ je o djelima kojima je Illich stekao svjetsku popularnost: *Deschooling Society* (*Dole škole*, prev. Slobodan Đorđević)²⁷ *Medical Nemesi* (*Medicinska Nemezis*, prev. Milica Mihajlović),²⁸ *Vom Recht auf Gemeinheit* (*Pravo na zajedništvo*, prev. Gligorije Ernjaković)²⁹ i *Celebration of Awareness. A Call for Institutional Revolution* (*Svetkovina svesnosti. Poziv na institucionalnu revoluciju*, prev. Dragana R. Mašović).³⁰ Važno je ukazati da su ti prijevodi izlazili veoma brzo nakon objavljivanja izvornika, što svjedoči o tadašnjoj zainteresiranosti za Illichev misao u našem okruženju.

¹⁸ Usp. Ivan ILLICH, Ne podlegnimo dijagnozi, nego se izbavimo od bolesti zdravlja, u: *Europski glasnik*, 9 (2004.), 9, 588-593.

¹⁹ Usp. Ivan ILLICH, Od uzdrmanog roda do ekonomskog spola, u: *Europski glasnik*, 9 (2004.) 9, 615-623.

²⁰ Usp. Ivan ILLICH, Oruđa za druženost, u: *Europski glasnik*, 9 (2004.) 9, 595-601.

²¹ Usp. Ivan ILLICH, Smrt pod intenzivnom terapijom, u: *Europski glasnik*, 9 (2004.) 9, 603-613.

²² Usp. David CAYLEY, Plamen u tami: razgovor s Ivanom Illichem, u: *Europski glasnik*, 9 (2004.) 9, 625-637.

²³ Usp. Ivan ILLICH, Hommage Jacquesu Ellulu, u: *Europski glasnik*, 12 (2007.) 12, 371-378.

²⁴ Usp. Ivan ILLICH, Vernakularne vrijednosti, u: *Europski glasnik*, 17 (2012.) 17, 179-212.

²⁵ Usp. Ivan ILLICH, Energija i pravednost, u: *Diskrepancija*, 10 (2010.) 14/15, 160-184.

²⁶ Ime Ivana Illicha u djelima prevedenim na srpski jezik donosimo onako kako je navedeno u originalima (Illich, Ilić, Ilić).

²⁷ Usp. Ivan ILIĆ, *Dole Škole*, Beograd, 1972.

²⁸ Usp. Ivan ILIĆ, *Medicinska Nemezis*, Beograd, 1976.

²⁹ Usp. Ivan ILIĆ, *Pravo na zajedništvo*, Beograd, 1985.

³⁰ Usp. Ivan ILIĆ, *Svetkovina svesnosti: poziv na institucionalnu revoluciju*, Niš, 1989.

Prvi prijevod neke Illicheve knjige na hrvatski jezik objavljen je 2010. godine. Riječ je o francuskom izdanju Illicheva djela *Némésis médicale, l'expropriation de la santé* (*Medicinska Nemeza: Eksproprijacija zdravlja*), koje je s francuskog prevela Jagoda Milinković. Prijevod je objavljen u nakladništvu izdavačke kuće Litteris.³¹

Ista nakladnička kuća tri godine kasnije (2013.) objavila je zbirku prijevoda Illichevih eseja naslovljenu *Vernakularne vrijednosti i drugi eseji*, koja uz prijevod njegova poznatog teksta »Vernacular Values« [»Vernakularne vrijednosti«] donosi i neke od prijašnjih prijevoda objavljenih u *Europskom glasniku*. Tekstove je priredio Dražen Katunarić, a preveli su ih Sanja Fabijanić, Goran Vujasinović, Marko Gregorić, Mihaela Vekarić i Jagoda Milinković.³²

U pogovoru navedena izdanja, naslovljenom »Ivan Illich, Sokrat globalnog sela« Katunarić Illicha naziva jednim »od najvažnijih pisaca iz ovog prostora nakon Marka Marulića s kojima dijeli predanost kršćanskom nadahnuću te široku europsku i svjetsku recepciju svoga djela«³³. Nadalje ukazao je da je Illich sedamdesetih godina prošlog stoljeća bio popularan kao Marcuse, Foucault, Lacan i Deleuze. U svojem cijelom opusu Illich je bio usmjeren prema nesvodivoj vrijednosti lokalne sredine i doživljajnom svijetu zavičajnog podneblja u kojima se ostvaruje izgubljena humanost. Katunarić napominje da je često zanemarivana činjenica da je Illich inspiraciju za svijet vernakularnih vrijednosti crpio u životu i krajoliku otoka Brača na kojem je proveo svoje formativno razdoblje.³⁴

Najrecentniji prijevod na hrvatski jezik objavljen je 2020. godine u nakladi zagrebačkog DAF-a, a riječ je o prijevodu Illicheve knjige *H₂O and the Waters of Forgetfulness* (*H₂O i vode zaborava*), koji potpisuje Biljana Romić.³⁵

Što se tiče enciklopedijskih natuknica, na ime Ivana Illicha naišli smo jedino u Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«. Uz osnovne biografske podatke, u njoj se navodi da je Illich, uz osnivanje CIDOC-a, izrađivao razvojne i ekonomsko-političke programe izgradnje Srednje i Južne Amerike te da je provodio eksperimente u odgojnom i socijalnom razvoju. Također se navodi da su ga osuđivale i crkvene i svjetovne vlasti.³⁶

³¹ Usp. Ivan ILLICH, *Medicinska Nemeza: eksproprijacija zdravlja*, Zagreb, 2010.

³² Usp. Ivan ILLICH, *Vernakularne vrijednosti i drugi eseji*, Zagreb, 2013.

³³ Dražen KATUNARIĆ, Sokrat globalnoga sela, u: Ivan ILLICH, *Vernakularne vrijednosti i drugi eseji*, Dražen Katunarić (ur.), Zagreb, 2013., 169-173, ovdje 169.

³⁴ Usp. *Isto*, 169, 171-172.

³⁵ Usp. Ivan ILLICH, *H₂O i vode zaborava*, Zagreb, 2020.

³⁶ Usp. »Illich, Ivan«, u: *Hrvatska enciklopedija*, V, Zagreb, 2003., 56.

U *Hrvatskom biografskom leksikonu* također se spominje Ivan Illich. Autor članka Filip Hameršak, uz podatke o životu i djelu, navodi i činjenicu da se Illich habilitirao na Sveučilištu u Princetonu, da su mu djela prevedena na više od dvadeset i pet jezika i objavljena u više izdanja. Hameršak je napravio i iscrpan bibliografski popis Illichevih knjiga, članaka i časopisa u kojima je objavljivao, što uvelike olakšava orijentiranje u daljnjem istraživanju Illicheve misli.³⁷

2.2. Članci s izravnom i iscrpnom tematizacijom Illichevih ideja ili života

2.2.1. Živan Bezić, »Ideje Ivana Illicha«

Ovaj članak ima izuzetnu važnost jer je objavljen 1977. godine tj. riječ je o jedinom pronađenom članku koji je napisan na hrvatskom jeziku u vrijeme kada je Illich bio živ i veoma popularan u svijetu, a koji je u potpunosti usmjeren na tematiziranje njegove misli. Članak koji je objavljen u *Crkvi u svijetu* (vol. 12, br. 4, 1977.) Bezić započinje iskazom koji je još uvijek djelomično aktualan: »O Ivanu Illichu se danas piše po čitavom svijetu. O njegovim idejama se raspravlja posvuda, a njegove knjige su prevedene na sve važnije jezike svijeta. Nažalost, na jezik njegova oca, na hrvatski, još nije preneseno ni jedno Illichevo djelo. U nas se uopće o Ivanu Illichu malo znade.«³⁸

Bezić je članak započeo upućivanjem na povezanost Illicha s hrvatskim prostorima. Spomenuo je da je Illich djetinjstvo, uz Beč, proveo i u Splitu kao i u Sutivanu na otoku Braču. Vrijedno je navesti da Bezić u članku navodi činjenicu da je Illich imao dva doktorata, na koju u dosadašnjem istraživanju još nismo naišli, no ne navodi vrelo iz kojeg crpi taj podatak.³⁹

Članak je podijeljen na tri glavna dijela razrade: »Kritičar društva«, »Izobličena oruđa« i »Prorok novoga društva«. U prvom dijelu Bezić je dao pregled temeljnih odrednica Illicheve kritike modernog društva te obradio temeljne odrednice te kritike poput kritike moderne industrijalizacije, specijalizaciju vještina, institucionalizaciju i »radikalni monopol«.⁴⁰

U drugom dijelu Bezić je obradio Illichev pojam oruđa (*tool*), koji je smatrao središtem njegove teorije društva.⁴¹ Zaključio je da pravo oruđe, koje služi čovjeku i pomaže mu u ravnoteži njega i tehnike, mora biti konvivijalno. U

³⁷ Usp. Filip HAMERŠAK, »ILLICH, Ivan«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, VI, Zagreb, 2005., 35-37.

³⁸ Živan BEZIĆ, Ideje Ivana Illicha, u: *Crkva u svijetu*, 12 (1977.) 4, 348-358, ovdje 348.

³⁹ Usp. Živan BEZIĆ, Ideje Ivana Illicha, 348.

⁴⁰ Usp. *Isto*, 349-351.

⁴¹ Usp. *Isto*, 351.

nastavku poglavlja Bezić je sažeto prikazao tri područja Illicheve društvene kritike: moderno školstvo, zdravstvo i suvremeni promet.⁴²

U trećem, zaključnom poglavlju Bezić je naglasio da Illich nije bio samo kritički i rušilački nastrojen prema društvu nego je bio i prorok novoga. U svim svojim djelima Illich se zalagao za temeljne vrijednosti na kojima je potrebno izgrađivati novo društvo – on nije bio protiv napretka, nego mu je davao novi smisao.⁴³

U prilogu »Bilješka o znanstvenom radu prof. don Živana Bezića« objavljenom u *Crkvi u svijetu*, napisanom prigodom uručjenja počasnog doktorata Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, crkveni povjesničar i teolog Slavko Kovačić istaknuo je: »Živan Bezić je jedan od onih naših teologa i teoloških pisaca koji su živo i zauzeto pratili razvoj pokoncilске teologije u Evropi i u svijetu te o novijim pogledima obavještavali našu vjerničku i ostalu kulturnu javnost.«⁴⁴ Uzimajući to u obzir, jasno je da Illicheva misao nije zaobišla interese Živana Bezića.

2.2.2. Ante Kusić, »Nemesis anthropocosmica«

Ante Kusić, Bezićev suvremenik i kolega na Visokoj bogoslovnoj školi u Splitu, napisao je članak »Nemesis anthropocosmica«, koji je također bio objavljen u časopisu *Crkva u svijetu* (vol. 24, br. 3, 1989.). Pogled na sam naslov aludira na Illichevo djelo *Medical Nemesis. The Expropriation of Health*. Kusić je na početku članka razradio Illichev koncept jatrogeneze odnosno »jatrogene bolesti«, koja se manifestira na tri načina: kao klinička, strukturalna i socijalna jatrogeneza.⁴⁵

Kusić je pojmu jatrogeneze, kojim se Illich koristio ponajprije kako bi opisao »osvetoljubivost« institucionalnog zdravstva, dao širi kozmičko-antropološki opseg: »Tehničko usavršavanje stvari u prirodi i *personalističko oplemenjivanje duhovno-tjelesnog bića* svakog čovjeka, bez ikakve diskriminacije s obzirom na 'prava čovjeka', moraju ići skupa. Inače nastupa Nemesis anthropocosmica, osvetoljubivost antropokozmičke Nemeze.«⁴⁶

U nastavku je Kusić usporedio Illichevu misao s knjigom *Der tödliche Fortschritt* (*Smrtonosni napredak*) njemačkog teologa Eugena Drewermanna, koji

⁴² Usp. *Isto*, 352-354.

⁴³ Usp. *Isto*, 354-355.

⁴⁴ Slavko KOVAČIĆ, Bilješka o znanstvenom radu prof. don Živana Bezića, u: *Crkva u svijetu*, 25 (1990.) 1, 70-77, ovdje 72.

⁴⁵ Usp. Ante KUSIĆ, Nemesis anthropocosmica, u: *Crkva u svijetu*, 24 (1989.) 3, 198-213, ovdje 198.

⁴⁶ *Isto*, 202.

je upućivao na poveznicu sekularizirane baštine kršćanstva i tretiranja čovjeka koji nije dio prirode, već gospodar nad njom.⁴⁷

2.2.3. Ivan Dodlek, »Dodir pogleda i tajna slike – filozofija pogleda i teologija slike«

Članak »Dodir pogleda i tajna slike – filozofija pogleda i teologija slike« objavljen je u zborniku *Filozofija i teologija u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije*, koji je objavio Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu 2016. godine, a koji su uredili Josip Oslić, Nenad Malović i Alojz Čubelić.

Dodlek se koristio Illichevim tekstom »The Gospel and the Gaze« (»Evanđelje i pogled«) kako bi pojasnio stari asketski koncept *custodia oculorum*, koji »u suvremenoj epohi virtualnoga može biti shvaćen kao skrb nad pogledom i slikom, kao povratak 'dodira pogledom' koji oslovljava i biva oslovljen pitanjem na koje je moguće i tražiti i dati odgovor.«⁴⁸ Riječ je o »dodiru« skrbi, brige, obzirnosti i pažljivosti prema drugome, ono što je Illich u svojim djelima nazivao konvivijalnošću. Dodlek je naveo da je to posebice važno u današnje doba, u kojem dominira površna dimenzija slike koja »zasljepljuje i zaglušuje i time vodi prema gluhosljepoći duha«⁴⁹ u kojoj se izlaže i banalizira svaki trenutak te se svodi na isključivo vizualnu dimenziju.⁵⁰

2.2.4. Neven Šimac, »Don Ivan Dinko Illich. Život i djelo«

Pravnik Neven Šimac 2017. godine na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti održao je izlaganje pod naslovom »Don Ivan Dinko Illich. Život i djelo«. Izlaganje je kao članak objavljeno dvije godine kasnije u zborniku Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove naslovljenom *Odjeci filozofije personalizma* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2019.), koji su uredili Ivan Čulo, Vladimir Lončarević i Ivan Šestak. Šimac je osobno poznao Illicha, a njegova žena Gorka rodbinskim vezama povezana je s obitelji Illich. U izlaganju je ocrtao Illichev životni put te njegovo djelovanje kao svećenika, intelektualca, znanstvenika i vizionara. Zbog toga je taj tekst vrijedan biografski izvor vezan uz Ivana Illicha.

⁴⁷ Usp. *Isto*, 203.

⁴⁸ Ivan DODLEK, Dodir pogleda i tajna slike – filozofija pogleda i teologija slike, u: Josip OSLIĆ – Alojz ČUBELIĆ – Nenad MALOVIĆ (ur.), *Filozofija i teologija u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije*, Zagreb, 2016., 247-266, ovdje 265.

⁴⁹ *Isto*, 266.

⁵⁰ Usp. *Isto*, 248.

Ono što je važno jest to da se u tekstu ukazuje i na čvrstu vezu Illicha s kršćanskim personalizmom. Ona se nije samo ocrtavala u stalnim vezama s prvacima i promicateljima personalizma te Illichevim objavljivanjem u *Espritu* i u nakladničkoj kući Le Seuil. Naime, Šimac je uputio na činjenicu da je personalizam »prije svega *praxis* i osobna transformacija, usmjerena na transcencenciju, koja potiče na zauzetost i djelovanje u povijesti«⁵¹.

Zauzetost za praktično djelovanje, a ne puko teoretiziranje, bila je prisutna u gotovo svim sferama Illicheva života, od njegove odluke da odbije ponudu za vatikansku diplomaciju, preko zauzetosti da preuzme brigu za jednu »tešku« župu u New Yorku do rada s Hispanoamerikancima i osnivanja CI-DOC-a te kritika neoliberalnog kapitalizma i njegovih institucija.⁵²

2.2.5. Sofija Vrcelj i Marko Mušanović, »Suvremenost teorije obrazovanja Ivana Illicha«

Članak je objavljen u *Europskom časopisu za bioetiku – Jahr* (vol. 4, br. 2, 2013.) i donosi osvrt na Illichevu kritiku obrazovnih institucija. Autori su napomenuli da je Illich »radikalno tražio i branio dostojanstvo čovjeka«⁵³ i da je »skoro sigurno da Ivan Illich ne bi bio zadovoljan sadašnjim stanjem u obrazovanju i školstvu, s obzirom na to da su tržište i poslovne korporacije povećale vrijednosti privatnih škola i umanjile vrijednosti javnih škola, a uvedeni su ekonomski parametri (ekonomske vrijednosti) u sve (obrazovne) institucije«⁵⁴.

Nadalje uputili su na značaj Illicheva intelektualnog nasljeđa i aktualnost njegove kritike.⁵⁵

2.2.6. Mirko Štifanić, »Pismo Ivana Illicha hrvatskim liječnicima i bolesnicima: osveta povlaštene kaste«

U istom broju *Jahra* objavljen je i članak Mirka Štifanića »Pismo Ivana Illicha hrvatskim liječnicima i bolesnicima: osveta povlaštene kaste«, napisano na temelju Illichevih djela i komunikacije s njim.⁵⁶

⁵¹ Neven ŠIMAC, Don Ivan Dinko Illich: život i djelo, u: Ivan ČULO – Vladimir LONČAREVIĆ – Ivan ŠESTAK (ur.), *Odjeci filozofije personalizma*, Zagreb, 2019., 239-256, ovdje 254.

⁵² Usp. *Isto*, 254-255.

⁵³ Sofija VRCELJ – Marko MUŠANOVIĆ, Suvremenost teorije obrazovanja Ivana Illicha, u: *Jahr: europski časopis za bioetiku*, 4 (2013.) 2, 692.

⁵⁴ *Isto*, 689.

⁵⁵ Usp. *Isto*, 692-693.

⁵⁶ Usp. Mirko ŠTIFANIĆ, Pismo Ivana Illicha hrvatskim liječnicima i bolesnicima: osveta povlaštene kaste, u: *Jahr: europski časopis za bioetiku*, 4 (2013.) 2, 695-708, ovdje 695.

U tekstu pisma uspoređene su glavne postavke Illicheve kritike medicine sa suvremenim stanjem u hrvatskom zdravstvu. Naglašena je potreba za aktivnim liječnicima, farmaceutima, neovisnom znanosti i medijima koji će se »(iz)boriti za zdravstvo po mjeri čovjeka: liječnika kao čovjeka i bolesnika kao čovjeka«.⁵⁷

2.2.7. Frano Barbir, »Optimalno korištenje energije sa socijalnog aspekta«

U navedenom broju *Jahra* objavljen je i članak »Optimalno korištenje energije sa socijalnog aspekta (Osvrt na esej Ivana Illicha *Energy and Equity*)« Franje Barbira. Barbir je u članku opisao Illichev koncept kontraproduktivnosti ovim riječima: »Ivan Illich primijetio je da velike količine energije uništavaju socijalnu strukturu. On smatra da bi s malom potrošnjom energije ljudska civilizacija imala širok izbor različitih životnih stilova i kultura, no u društvu baziranom na velikoj potrošnji energije tehnokracija je ta koja diktira socijalne odnose, i takvo društvo propada bez obzira zvalo se kapitalizmom ili socijalizmom.«⁵⁸

U članku je Barbir došao do zaključka da su Ivan Illich i američki ekolog Howard T. Odum, promatrajući isti problem (razvoj civilizacije) kroz iste pokazatelje (potrošnja energije), došli do praktički istih zaključaka, ali koristeći se potpuno drukčijim metodama. Dok se Illich koristio filozofskim razmišljanjem, Odum se koristio sistemskim modelom i posebnom metodom računanja energije.⁵⁹

2.2.8. Mirjana Polić-Bobić, »A Note on Ivan Illich« [»Bilješka o Ivanu Illichu«]

Mirjana Polić-Bobić objavila je članak u zborniku *La Chiesa croata e il Concilio Vaticano II (Crkva hrvatska i Drugi vatikanski koncil)* (Vatikan: Lateran University Press, 2011.). Zbornik su uredili Philippe Chenaux, Emilio Marin i Franjo Šanjek.

U članku je autorica dala biografske podatke o Illichu i pregled njegova pristupa kritici društva. Osim toga taj članak je važan i kao dokumentacija recepcije misli Ivana Illicha u Hrvatskoj. Tako je Polić-Bobić navela da su neki od Illichevih tekstova, poglavito dijelovi njegove knjige *Medical Nemesis*, 2004. godine bili objavljeni u *Europskom glasniku*. Također je spomenula Alwyna Jo-

⁵⁷ *Isto*, 708.

⁵⁸ Frano BARBIR, Optimalno korištenje energije sa socijalnog aspekta: osvrt na esej Ivana Illicha *Energy and Equity*, u: *Jahr: europski časopis za bioetiku*, 4 (2013.) 2, 674-675.

⁵⁹ *Usp. Isto*, 679.

nesa sa Sveučilišta Glamorgan u Walesu, koji je u Matici hrvatskoj 2005. godine održao predavanje o Illichevim polemizirajućim pogledima na medicinu. Autorica članka navela je i tekst Valerija Vrčeka »(Pri)govor znanosti« koji je objavljen u *Glasi Koncila*. Ukazala je i na prijevode tekstova o Illichu, koji su bili objavljeni u časopisima *Le Monde* i *Le Monde diplomatique*, a koje je prevela hrvatska organizacija *Nova ljevica*, koja je u kratkom uvodu Illicha prozvala »svjetlonošom ljevičarske misli« i koja je ukazala na svjetsku zapostavljenost Illicheve misli.⁶⁰

U nastavku je Polić-Bobić navela da je Illich svoje interkulturalne centre usmjerio ponajprije na proučavanje uloge obrazovnih i medicinskih sistema te na način funkcioniranja modernog industrijaliziranog svijeta. Nadalje je spomenula kako je kontraproduktivnost ključan koncept te analize.⁶¹

Polić-Bobić dotaknula se i razrade problematike Illicheva dvostrukog poimanja Crkve: Crkve kao »ona«, tj. moralna instanca obogaćena pokladom tradicije, koja njeguje zajedništvo i Crkve kao »ono«, tj. materijalnog institucijskog entiteta. Autorica je navela da je Illich korištenje evanđelja u svrhu uvodjenja određenih društvenih sistema smatrao blasfemijom, zbog čega je osobito napadao crkvene institucije Sjedinjenih Američkih Država.⁶²

2.2.9. Bernard Hostić, »Ekologija u filozofiji Ivana Illicha« i »Kritika institucionalnog obrazovanja u misli Ivana Illicha«

Bernard Hostić je 2023. godine objavio dva članka o Ivanu Illichu: »Ekologija u filozofiji Ivana Illicha« i »Kritika institucionalnog obrazovanja u filozofiji Ivana Illicha«.

U prvom članku, objavljenom u zborniku Centra za poslovnu etiku *Klimatske promjene, ekonomija i poslovna etika*, koji je uredio Mikołaj Martinjak (Zagreb: Fakultet filozofije i religijskih znanosti, 2023.), obradio je Illicheva sociološko-filozofska promišljanja vezana uz ekologiju. U prvom dijelu članka razradio je filozofsko utemeljenje Illicheva pogleda na ekologiju. Upućujući na Illicha naveo je: »Čovjek današnjice okoliš ne shvaća kolijevkom vlastitoga bitka, već resursom kojega želi iskoristi na najefikasniji mogući način.«⁶³ Su-

⁶⁰ Usp. Mirjana POLIĆ-BOBIĆ, A Note on Ivan Illich, u: Philippe CHENAUX – Emilio MARIN – Franjo ŠANJEK (ur.), *La Chiesa Croata e Il Concilio Vaticano II*, Città del Vaticano, 2011., 327-335, ovdje 328.

⁶¹ Usp. *Isto*, 332.

⁶² Usp. *Isto*, 334-335.

⁶³ Bernard HOSTIĆ, Ekologija u filozofiji Ivana Illicha, u: Mikołaj MARTINJAK (ur.), *Klimatske promjene, ekonomija i poslovna etika*, Zagreb, 2023., 115-133, ovdje 121.

kladno tome, zaključio je da Illich čovjeka shvaća ne »pretpostavljenog prirodi«, već »postavljenog u prirodu«. ⁶⁴ U drugom dijelu članka autor je propitao Illichevu ideju društvene ravnopravnosti utemeljenu na ograničenju društvenih zahtjeva, potreba i manjoj potrošnji energije, dok je u trećem, zaključnom dijelu iznio tvrdnju da je Illich ukazao na važne društvene probleme koji se odvijaju usporedno s ekološkim problemima, no ostaje pitanje osvješćivanja i promjene suvremene društvene paradigme. ⁶⁵

Drugi članak naslovljen »Kritika institucionalnog obrazovanja u filozofiji Ivana Illicha« objavljen je u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* (vol. 49, br. 2, 2023.). Sakupljajući i istražujući materijale razasute po raznim revijama, Illichevim djelima i govorima, autor je prikazao Illichevu kritiku školstva u modernom kapitalističkom društvu.

U nastavku članka dao je pregled glavnih elemenata Illicheve kritike školstva i moguća rješenja koji Illich predlaže. U četvrtom poglavlju usporedio je i pronašao moguću poveznicu s waldorfskom pedagogijom Rudolfa Steinerja, koji prema nekim navodima bio čest gost Illicheve obitelji.

U zaključku članka Hostić je naveo da je Illich u svojim promišljanjima vješto ukazao na neke elemente institucionalnog školstva prisutne i u današnjem društvu, no ono što kod njega ostaje nedorečenim jesu alternativni načini poučavanja. ⁶⁶

2.2.10. Petar Vukelić, »Socijalna etika Ivana Illicha«

Na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove (danas Fakultet filozofije i religijskih znanosti) 2014. godine obranjen je diplomski rad pod naslovom »Socijalna etika Ivana Illicha«. Autor diplomskog rada je Petar Vukelić, a rad je napisan pod mentorstvom Ivana Kopreka. Autor je razmatrao Illichevu socijalno-etičku teoriju, koja je, kako je naveo, temeljena na filozofiji kulture i povijesti ideja.

Vukelić je smatrao da je deinstitucionalizacija ključan koncept Illicheve socijalne teorije. Navedeni koncept razradio je kroz Illichevu kritiku pet društvenih ustanova: zdravstvo, školstvo, državu, nevladine organizacije i Crkvu.

⁶⁴ Usp. *Isto*, 121.

⁶⁵ Usp. *Isto*, 131.

⁶⁶ Usp. Bernard HOSTIĆ, Kritika institucionalnog obrazovanja u misli Ivana Illicha, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 49 (2023.) 1/2, 271.

U svom diplomskom radu Vukelić je obradio i često povezivanje filozofije povijesti Ivana Illicha i djela *Propast Zapada* njemačkog mislioca Oswalda Spenglera. Vukelić je zastupao stajalište da su njihove antropologije nespojive.⁶⁷

Vukelić Illicha »etiketira« kao konzervativnog kršćanskog anarhista: »Konzervativan zato što pokušava očuvati ono povijesno vrijedno u našoj kulturi, kršćanski zato što je kršćanstvo kao vjera napravilo najveći civilizacijski iskorak prema rehumanizaciji čovječanstva – zato što kršćanska etika prvih apostola i Isusa Krista pruža najbolju društvenu poziciju ako se ne iskvari i anarhist zato što je uvjeren da nijedan čovjek ne smije imati gospodara na zemlji.«⁶⁸

Vukelić je smatrao da je Illich zacijelo »jedna od najvažnijih zaboravljenih ličnosti iz povijesti hrvatske filozofije o kojem se donedavno, usprkos njegovoj svjetskoj slavi, rijetko govorilo«⁶⁹. Napomenuo je da se tek u zadnjih nekoliko godina Illicheva misao počela širiti u Hrvatskoj i to zajedničkim radom Hrvoja Jurića i Mije Koradea. Također je ukazao na tužnu činjenicu da uz osmrtnice koje su objavljene u inozemnim medijima: *The Telegraph*, *The Guardian*, *The New York Times*, *Washington post* i *Suddeutsche Zeitung* nijedan hrvatski medij nije objavio vijest povodom Illicheve smrti, pokazujući na taj način odnos prema vlastitoj filozofskoj misli.⁷⁰

2.3. Ostala recepcija Illichevih djela

2.3.1. Kritika medicine

U članku »Uloga etike u medicini« objavljenom u *Crkvi u svijetu* (vol. 28, br. 3, 1993.), Ante Kusić je, referencirajući se na Illicha, uputio na činjenicu da suvremena medicina u velikom broju slučajeva ne vodi izliječenu, već novim vrstama oboljenja. Usto je zaključio da je tehnika učinila »da se u medicinskim postupcima izgubilo suosjećajuće 'srce' za bolesnika kao čovjeka i posebno za umiruće kao ljude, nekako u okvirima unutarnjeg stava: 'što smetaju', 'što ne umiru'!? (...) Tehničko usavršavanje i personalističko oplemenjivanje psihosomatskog bića svakog čovjeka, dakle, bez ikakve diskriminacije u 'pravima' čovjeka na ljudski tretman 'od srca', moraju ići paralelno i skupa.«⁷¹

⁶⁷ Usp. Petar VUKELIĆ, *Socijalna etika Ivana Illicha* (diplomski rad), Zagreb, 2014., 24.

⁶⁸ *Isto*, 38.

⁶⁹ *Isto*, 79.

⁷⁰ Usp. *Isto*, 88-89.

⁷¹ Ante KUSIĆ, *Uloga etike u medicini*, u: *Crkva u svijetu*, 28 (1993.) 3, 198-213, ovdje 299-300.

Ljiljana Zergollern-Čupak u uvodu članka »Etika i medicinska genetika« objavljenom u *Filozofskim istraživanjima* (vol. 18, br. 4, 1998.) spomenula je Ivana Illicha i pitala se »Smije li znanstvenik ili stručnjak svojim postupcima dovesti do medikalizacije života, o čemu je pisao teolog i filozof Ivan Ilić u svojoj knjizi *Medicinska Nemeza* (1975)?«.⁷²

Tonči Matulić u svojoj je knjizi *Bioetika* (Zagreb: Glas Koncila, 2001.) zagovarao Illichev stav da danas postoje tehnokrati medicine koji promiču interes znanosti, zanemaruju ideale primijenjene znanosti i svode osobu na »slučaj« ili objekt. Time se odbacuje tradicija u kojoj se liječničko zvanje nastojalo ostvarivati znanošću i intuicijom na dobrobit čovjeka kao istinski život bića.⁷³

Matulić se također referirao na Illicha u članku »Bioetika i genetika: medicinska praksa između eugenike i jatrogene bolesti«, objavljenom u *Bogoslovske smotri* (vol. 75, br. 1, 2005.). Sam naslov u sebi sadržava izvedenicu pojma »jatrogeneza«, koji je skovao Illich. Matulić se referirao na Illicha u kontekstu takozvane medicinske nemeze i s njom povezane »jatrogene bolesti«, narušavanja prirodne ravnoteže zdravlja od strane terapeuta te paradoksa i kontraproduktivnosti fenomena industrijske modernizacije.⁷⁴

Tomislav Markus spomenuo je Illicha u članku »Medicina i biogenetski inženjering kao dijelovi antiokološkog i antibiološkog društva« objavljenom u *Socijalnoj ekologiji: časopisu za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* (vol. 10, br. 1–2, 2001.). U članku je iznio tezu da se medicina pretvorila u velikog proizvođača boli, bolesti i smrti. Tu štetu, koja je mnogo veća od koristi, poimao je kao kaznu modernom čovjeku te je stoga, smatra Markus, opravdano poput Illicha govoriti o medicinskoj *Nemesis*.⁷⁵

U članku »Perspektiva socijalnog konstrukcionizma: neke implikacije u određenju zdravlja, bolesti i ponašanja bolesnika« također objavljenom u *Socijalnoj ekologiji* (vol. 11, br. 4, 2002.) autorica Živka Staničić referirala se na Illicha, tumačeći kulturalnu uvjetovanost čovjeka, a time i njegova shvaćanja zdravlja.⁷⁶

Nada Gosić u članku »The Hippocratic Oath: A Historical Perspective in Bioethical Education« (»Hipokratova zakletva: povijesna perspektiva u bioe-

⁷² Ljiljana ZERGOLLERN-ČUPAK, Etika i medicinska genetika, u: *Filozofska istraživanja*, 18 (1998.) 4, 827-842, ovdje 827.

⁷³ Usp. Tonči MATULIĆ, *Bioetika*, Zagreb, 2001., 302.

⁷⁴ Usp. Tonči MATULIĆ, Bioetika i genetika: medicinska praksa između eugenike i jatrogene bolesti, u: *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.) 1, 185-210, ovdje 187, 192, 193.

⁷⁵ Usp. Tomislav MARKUS, Medicina i biogenetski inženjering kao dijelovi antiokološkog i antibiološkog društva, u: *Socijalna ekologija*, 10 (2001.) 1/2, 59-75, ovdje 63.

⁷⁶ Usp. Živka STANIČIĆ, Perspektiva socijalnog konstrukcionizma: neke implikacije u određenju zdravlja, bolesti i ponašanja bolesnika, u: *Socijalna ekologija*, 11 (2002.) 4, 347-359, ovdje 351.

tičkom obrazovanju») objavljenom u časopisu *Synthesis Philosophica* (vol. 23, br. 2, 2008.) definirala je mjesto Hipokratove zakletve u bioetičkoj edukaciji budućih medicinskih djelatnika. U navođenju Hipokratovih biografskih činjenica pozvala se i na Illichevu *Medicinsku Nemezu*.⁷⁷

Eduard Pavlović i suradnici u članku »Dimensions of Human Spirituality, Layman Understandings of Health and Limits of Medicine« (»Dimenzije ljudske duhovnosti, laičko shvaćanje zdravlja i granice medicine«) objavljenom u časopisu *Psychiatria Danubina* (vol. 20, br. 4, 2008.) koristili su Illichevu kritiku medicine kako bi preispitali pretpostavke o čovjekovoj psihi i duhovnosti u vrijeme bolesti.⁷⁸

Valerije Vrček u recenziji knjige Lidije Gajski pod naslovom *Lijekovi ili priča o obmani* za časopis *Socijalna ekologija* (vol. 18, br. 1, 2009.) napomenuo je kako djelo pripada skupini svjetskih uspješnica, u koju ubraja i Illichevu *Medicinsku Nemezu*.⁷⁹ Navedeni autor napisao je još jedan rad u kojem spominje misao Ivana Illicha. Riječ je o članku »Farmakoekologija – okolišna sudbina lijekova« objavljenom u časopisu *Kemija u industriji* (vol. 66, br. 3-4, 2017), u kojem je pomoću Illichevih stavova tumačio fenomen »ekološke jatrogeneze«, koja se temelji na »različitim društvenim i kulturološkim pojavama, poput pretjerane potrošnje lijekova inducirane marketingom i financijskim interesima farmaceutskih tvrtki, starenja stanovništva i porasta kroničnih potrošača terapija te medikalizacije sve većeg broja životnih stanja i problema«.⁸⁰

Hrvoje Jurić je u članku »Zdravlje: pluriperspektivni bioetički pristup« objavljenom u časopisu *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik* (vol. 18, br. 98–99, 2012.) Illicha naveo kao jednog od najžešćih, ali i najsuvislijih kritičara suvremene medicine.⁸¹

Živka Juričić spomenula je u svojem članku »Komercijalni interes i profesionalna etika u ljekarnikovom djelovanju: socijalno-refleksivni pristup« Illicha kao jednog od autora publikacija koje progovaraju o bezbrojnim žrtvama »inverzije ciljeva koje farmaceutska industrija uz pomoć svojih 'zaposle-

⁷⁷ Usp. Nada GOSIĆ, The Hippocratic Oath: A Historical Perspective in Bioethical Education, u: *Synthesis Philosophica*, 23 (2008.) 2, 225-238, ovdje 228-229.

⁷⁸ Usp. Eduard PAVLOVIĆ – Đulijano LJUBIČIĆ – Vjekoslav PEITL, Dimensions of Human Spirituality, Layman Understandings of Health and Limits of Medicine, u: *Psychiatria Danubina*, 20 (2008.) 4, 508-511, ovdje 510-511.

⁷⁹ Usp. Valerije VRČEK, Lijekovi ili priča o obmani (Lidija Gajski), u: *Socijalna ekologija*, 18 (2009.) 1, 90-91, ovdje 90.

⁸⁰ Usp. Valerije VRČEK, Farmakoekologija – okolišna sudbina lijekova, u: *Kemija u industriji* 66 (2017), 3-4, 135-144, ovdje 135.

⁸¹ Usp. Hrvoje JURIĆ, Zdravlje: pluriperspektivni bioetički pristup, u: *Medix*, 18 (2012.) 98/99, 88-90, ovdje 89.

nika', liječnika i ljekarnika, gotovo svakodnevno vrši«⁸². Članak je objavljen u *Socijalnoj ekologiji* (vol. 22, br. 1, 2013.). Autorica je u veoma sličnom kontekstu spomenula Illicha i u svojem članku »Dekonstrukcija pojma *pharmakon*: temelj za novo promišljanje etike lijekova dostupnih u suvremenom društvu«, također objavljenom u *Socijalnoj ekologiji* (vol. 23, br. 3, 2014.).⁸³

Juričić je zajedno s Marijom Malenicom u *Socijalnoj ekologiji* (vol. 23, br. 1, 2014.) objavila članak »O nekim uzrocima i posljedicama medikalizacije života i društva: analitičko-kritički diskurs« u kojem su autorice, nadovezujući se na Platona, razmatrale Nietzscheove i Illicheve kritičke raščlambe.⁸⁴

U zborniku radova *Reproduktivna pravda za pravednije društvo*, koji su uredile Iva Davorija i Marinella Matejčić (Rijeka: Udruga za ljudska prava i građansku participaciju, 2018.) Petra Bezjak je u poglavlju »Porodničarsko nasilje: kulturološki i povijesni uzroci nasilja pri hospitaliziranom porodu« navela da Illich »u svojoj knjizi o eksproprijaciji zdravlja od strane medicinskih institucija-korporacija u kapitalističkom društvu govori o novim izvorima patologije koji su upravo medicinskog porijekla i imaju izvor u tehničkim intervencijama«.⁸⁵ Usto je ukazala na činjenicu da je Illich problematiku poroda tumačio u perspektivi monopola koji su medicinske korporacije stavile pred čovjeka.⁸⁶

Članak Luke Janeša »Budućnost filozofije psihe u Hrvatskoj« objavljen u *Filozofskim istraživanjima* (vol. 38, br. 2, 2018.) poziva se na Illicha u kontekstu rasprave o poimanju pacijenta kao osobe koja ne smije biti shvaćena kao život sporednoga reda, s druge strane ravnopravnosti.⁸⁷

Marcus Knaup u članku »The Corona Crisis: Attempt at a Philosophical Orientation« (»Kriza koronavirusa: pokušaj filozofskog usmjerenja«) objavljenom u *Jahru* (vol. 13, br. 1, 2022.) tematizirao je Illichevu misao u kontekstu društvene krize nastale epidemijom koronavirusa, koja je, prema riječima autora,

⁸² Živka JURJIČIĆ, Komercijalni interes i profesionalna etika u ljekarnikovom djelovanju: socijalno-refleksivni pristup, u: *Socijalna ekologija*, 22 (2013.) 1, 23-46, ovdje 26-27.

⁸³ Usp. Živka JURJIČIĆ, Dekonstrukcija pojma *pharmakon*: temelj za novo promišljanje etike lijekova dostupnih u suvremenom društvu, u: *Socijalna ekologija*, 23 (2014.) 3, 187-210, ovdje 205.

⁸⁴ Usp. Živka JURJIČIĆ – Marica MALENICA, O nekim uzrocima i posljedicama medikalizacije života i društva: analitičko-kritički diskurs, u: *Socijalna ekologija*, 23 (2014.) 1, 5-38 ovdje 5.

⁸⁵ Petra BEZJAK, Porodničarsko nasilje: kulturološki i povijesni uzroci nasilja pri hospitaliziranom porodu, u: Iva DAVORIJA – Marinella MATEJČIĆ (ur.), *Reproduktivna pravda za pravednije društvo*, Rijeka, 2018., 50-67, ovdje 64.

⁸⁶ Usp. *Isto*, 64.

⁸⁷ Usp. Luka JANEŠ, Budućnost filozofije psihe u Hrvatskoj, u: *Filozofska istraživanja*, 38 (2018.) 2, 293-314, ovdje 311.

zahvatila moderni svijet zapadnog kapitalističkog i medikaliziranog društva. Upućujući na Illicha, smatrao je da medikalizacija života ne dopušta suočavanje s prolaznošću, bolešću i, naposljetku, smrću.⁸⁸ Gotovo istu tvrdnju naveo je u svojem drugom članku »On Our Way Towards a New Kind of Normality? Lessons to Be Learned from the Corona Crisis« (»Na putu prema 'novom normalnom'? Lekcije koje treba naučiti iz korona krize«) objavljenom u časopisu *Synthesis philosophica* (vol. 37, br. 2, 2022.).⁸⁹

U članku »Bio/Ethical Predisposition as the Motivation of the Medical Profession« (»Bio/etička predispozicija kao motivacija za medicinsku struku«) objavljenom u *Crkvi u svijetu* (vol. 58, br. 4, 2023.) Suzana Vuletić i Gordana Pelčić pozvale su se na Illicha u zastupanju stava da liječnik ima pravo zadržati integritet profesije, ne raditi kao instrument ili birokrat društvenog poretka, nego kao osoba čija je profesija izražavanje njegove osobne prirode, koja ne vodi instrumentalizaciji medicinske profesije na temelju zagovaranja ideoloških ciljeva.⁹⁰

Aleksandar Džakula i suradnici u članku »Palliative Care – Too Complex to Make it Simple« (»Palijativna skrb – previše složena da bi bila jednostavna«) objavljenom u časopisu *Croatian Medical Journal* (br. 65, 2024.) uputili su na Illichevu »mediteransku normu« koja upućuje da bi uz svakog čovjeka trebao postojati i njegov *amicus mortis*, odnosno prijatelj, suputnik na putu patnje i umiranja koji mu priopćuje gorku istinu o prolaznosti i smrtnosti, ali ostaje uz njega do same smrti.⁹¹

2.3.2. Kritika odgoja

U članku »Psihološki profil djece školske dobi« objavljenom u *Crkvi u svijetu* (vol. 8, br. 2, 1973.) Bezić je u kontekstu skolarizacije mladeži kao osnovog faktora odgoja, u bilješci spomenuo Illichevo tada novoizišlo djelo *Deschooling Society*.⁹²

⁸⁸ Usp. Marcus KNAUP, The Corona Crisis: attempt at a Philosophical Orientation, u: *Jahr: europski časopis za bioetiku*, 13 (2022.) 1, 89-105, ovdje 101-102.

⁸⁹ Usp. Marcus KNAUP, On Our Way Towards a New Kind of Normality? Lessons to Be Learned from the Corona Crisis, u: *Synthesis Philosophica*, 37 (2022.) 2, 255-275, ovdje 269-270.

⁹⁰ Usp. Suzana VULETIĆ – Gordana PELČIĆ, Bio/Ethical Predisposition as the Motivation of the Medical Profession, u: *Crkva u svijetu*, 58 (2023.) 4, 778-799, ovdje 793.

⁹¹ Usp. Aleksandar DŽAKULA – Karmen LONČAREK – Dorja VOČANEC, Palliative care – too complex to make it simple, u: *Croatian Medical Journal*, 65 (2024.), 165-166.

⁹² Usp. Živan BEZIĆ, Psihološki profil djece školske dobi, u: *Crkva u svijetu*, 8 (1973.) 2, 136-151, ovdje 148.

U kontekstu Bezićeva obrazlaganja novih didaktičkih pristupa u članku »Nova škola«, koji je objavljen u *Obnovljenom Životu* (vol. 33, br. 4, 1978.) Illich se spominje kao onaj koji nije čee potrebu škole i smatra ju preprekom znanstvenom i društvenom napretku i rasadnikom zatupljivanja i nejednakosti.⁹³

Bezić je u članku »Teorija i praksa« objavljenom u *Crkvi u svijetu* (vol. 17, br. 4, 1982.) Illicha spomenuo i u kontekstu upućivanja na značenje pojma »praksa«, za kojeg je, na temelju Illicheva djela *Deschooling Society*, smatrao da ima cilj u sebi i označava akciju kao tipično ljudsku kvalitetu.⁹⁴

U svojoj knjizi *Filozofija kao nastava* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1990.) Josip Marinković spomenuo je Illichevo djelo *Deschooling Society*. Kada je raspravljao o povezanosti slobode kao ljudske vrijednosti i odgoja, zaključio je da se ona ponekad primjećuje i u pedagoškom mišljenju. Prema tome, traganja za tzv. »novom školom« uvijek su traganja i za slobodom. Uz bok Illicheva djela naveo je Deweyjevu *Demokraciju i odgoj te Slobodnu djecu Summerhilla Alexandera S. Neilla*.⁹⁵

Milan Polić je u knjizi *Odgoj i svije(st)* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993.) raspravljao o konceptu alternativnih škola. Polić je smatrao da svaka alternativna škola nije nužno humana. Stoga neki autori navode da je jedina alternativa postojećim školama društvo bez škole, u vezi s čime Polić u bilješci navodi Illichevo djelo *Deschooling Society*, koje prevodi kao *Društvo bez škole*.⁹⁶

Slovenski filozof Janez Vodičar u časopisu *Synthesis philosophica* (vol. 28, br. 1–2, 2013.) objavio je članak »University: A Place of Formation for Achievers or Thinkers?« (»Sveučilište: mjesto formiranja karijerista ili mislioca?«). Referirajući se na misao austrijskog filozofa Konrada Paula Leissmanna, koji je zastupao stajalište da današnje društvo postaje društvo informiranih i »učenih«, ali ne i poučenih, Vodičar je napomenuo da ako Illich zastupa stajalište da je školski sustav u velikoj mjeri odgovoran za promicanje ideologije konkurentnosti, dokazivanja i kapitala, onda je sveučilište najviša institucija koja služi tome cilju.⁹⁷

Milan Matijević je u časopisu *Libellarium* (vol. 7, br. 2, 2014.) objavio članak »Learning in the E-environment: New Media and Learning for the Future«

⁹³ Usp. Živan BEZIĆ, Nova škola, u: *Obnovljeni Život*, 33 (1978.) 5, 420-429, ovdje 429.

⁹⁴ Usp. Živan BEZIĆ, Teorija i praksa, u: *Crkva u svijetu*, 17 (1982.) 4, 344-353, ovdje 347.

⁹⁵ Usp. Josip MARINKOVIĆ, *Filozofija kao nastava*, Zagreb, 1990., 114-115.

⁹⁶ Usp. Milan POLIĆ, *Odgoj i svije(st)*, Zagreb, 1993., 107-108.

⁹⁷ Usp. Janez VODIČAR, University. A Place of Formation for Achievers or Thinkers?, u: *Synthesis Philosophica*, 28 (2013.) 1/2, 107-118, ovdje 110.

(»Učenje u e-okruženju: novi mediji i učenje za budućnost«), u kojem je obradio nove metode i pristupe učenja u e-okruženju, upućujući na Illicha kojeg svrstava u nišu futurologa koji već godinama upućuju na potrebu odlučnijih i bržih promjena u školskom sustavu i cjeloživotnom učenju.⁹⁸

Tomislav Krznar i Nikolina Iris Filipović su u knjizi *Vrč i šalica: filozofijska vivisekcija problemâ odgoja i obrazovanja* (Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.) priredili esej švicarskog filozofa Denisa de Rougemonta »Informacija nije znanje« u kojem švicarski filozof spominje činjenicu da je Illich na Sveučilištu u Kasselu tražio od studenata da napamet uče dijelove povijesnih spisa. Činio je to zato što je smatrao da je učenik »u vrhu pravoga napretka, a ne računalo sa svojim takozvanim 'pamćenjem' koje ne ovisi ni o osobama – ni o prošlosti!«.⁹⁹

U članku »Humanism vs. Competency: Traditional and Contemporary Models of Education« (»Humanizam vs. kompetentnosti. Tradicionalni i suvremeni modeli obrazovanja«) objavljenom u časopisu *Educational Philosophy and Theory* (vol. 50, br. 6–7, 2018.) Marie-Élise Zovko i John Dillon tematizirali su izlaganje »The Conditional Human« (»Uvjetni čovjek«) u kojem Johannes Beck, Silja Samerski i Ivan Illich oslikavaju sumornu orvelijansku distopiju obrazovanja koja je usmjerena prema doživotnom beskonačnom učenju.¹⁰⁰

Sofija Vrcelj je u svojoj knjizi *Što školu čini školom: teorijski pristupi, koncepti i trendovi* (Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018.) jedno poglavlje naslovila »Radikalna teorija Ivana Illicha (1926–2002)«. Vrcelj je navela da »Ivan Illich nije pripadnik marksističkih teoretičara ali, s obzirom na to da obrazovanje analizira pod utjecajem političkoga i ideološkoga konteksta, blizak je predstavnicima kritičke teorije.«¹⁰¹ U nastavku je protumačila Illichev koncept *fenomenologije javne škole*, poticaj na raškolavanje (*deschooling*) i zaključila da Illicheve ideje nisu izgubile na aktualnosti od vremena kada su nastale.¹⁰²

⁹⁸ Usp. Milan MATIJEVIĆ, Learning in the E-Environment: New Media and Learning for the Future, u: *Libellarium*, 7 (2014.) 1, 93-103, ovdje 101.

⁹⁹ Denis DE ROUGEMONT, Informacija nije znanje, u: Tomislav KRZNAR – Nikolina IRIS FILIPOVIĆ (ur.), *Vrč i šalica: filozofijska vivisekcija problemâ odgoja i obrazovanja*, Zagreb, 2015, 64-77, ovdje 74.

¹⁰⁰ Usp. Marie-Élise ZOVKO – John DILLON, Humanism vs. Competency. Traditional and Contemporary Models of Education, u: *Educational Philosophy and Theory*, 50 (2018.) 6/7, 554-564, ovdje 555.

¹⁰¹ Sofija VRCELJ, *Što školu čini školom: teorijski pristupi, koncepti i trendovi*, Rijeka, 2018., 110.

¹⁰² Usp. *Isto*, 111-112.

2.3.3. Završni i diplomski radovi te doktorske disertacije

Maja Zalović u diplomskom radu *Socijalna ekologija i njena primjena u modernoj pedagogiji* tumačila je Illichev doprinos pedagogiji i socijalnoj ekologiji.¹⁰³ Rad je obranjen na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku 2013. godine.

Diplomski rad *Zdravlje i bolest: Foucault i neka suvremena pitanja* Antonije Matas obranjen je na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku 2015. godine. Rad je polazio od Foucaultova prikaza nastanka klinike, a u nastavku je Matas tematizirala Illichevu kritiku suvremene medicine. Autorica je iznijela tezu da su i Foucault i Illich zaključili da pacijent više nije subjekt, nego promatranjem postaje objektom, mjestom stvaranja medicinskog znanja.¹⁰⁴

Darija Rupčić Kelam u svojoj je disertaciji *Bioetički aspekti socijalne i zdravstvene skrbi o djetetu* obradila Illichevu tezu da je medikalizacija zahvatila sve pore suvremene medicine.¹⁰⁵ Dotakla se i Illicheve kritike školstva, na temelju koje je zaključila da institucionalizacija vrijednosti i s njom povezano fizičko zagađenje, socijalna polarizacija i modernizacijska bijeda bivaju ubrzanima »kada se nematerijalne vrijednosti kao zdravlje, obrazovanje, osobna mobilnost i transport, blagostanje i dobrobit ili psihološko izlječenje pretvore u robu i kada se komodificiraju«¹⁰⁶. Disertacija je obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2017. godine.

Gabriella Ujčić je diplomskim radom *Emancipacijski koncept u obrazovanju odraslih*, obranjenom 2019. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, prikazala problematiku kritičkog i emancipacijskog obrazovanja odraslih, značajnog za demokratsko društvo. Illichevu »alternativu« školi smatrala je demokračićnim, koja se prema svima odnosi jednako.¹⁰⁷

Odilon-Gbènoukpo Singbo na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2019. godine obranio je doktorsku disertaciju *Teološko-bioetičko vrjednovanje transhumanističke antropologije*, koja je objavljena kao istoimena knjiga (Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Hrvatsko katoličko sveučilište, 2021.). U tekstu disertacije, kao i u tekstu knjige Singbo je Illicha spomenuo kao jednog

¹⁰³ Usp. Maja ZALOVIĆ, *Socijalna ekologija i njezina primjena u modernoj pedagogiji* (diplomski rad), Osijek, 2013., 17-18.

¹⁰⁴ Usp. Antonia MATAS, *Zdravlje i bolest: Foucault i neka suvremena pitanja* (diplomski rad), Osijek, 2015), 1.

¹⁰⁵ Usp. Darija KELAM RUPČIĆ, *Bioetički aspekti socijalne i zdravstvene skrbi o djetetu* (doktorska disertacija), Zagreb, 2017., 172-174, 231-232.

¹⁰⁶ *Isto*, 319.

¹⁰⁷ Usp. Gabriella UJČIĆ, *Emancipacijski koncept u obrazovanju odraslih* (diplomski rad), Rijeka, 2019., 21.

od onih koji su svojim promišljanjima pokušali ukazati na odgovornost koja treba vladati u znanstveno-tehničkoj civilizaciji.¹⁰⁸

Filozofiranje s djecom i mladima u integrativno-bioetičkoj edukaciji doktorska je disertacija Marine Katinić, obranjena 2020. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Illicha je nazvala kritičarem industrijskih društava koji svoje argumente temelji na konceptu *nestašice*.¹⁰⁹

Leonardo Čurla u završnom radu *Anarhija kao tema filozofije odgoja* dao je pogled Illicheve kritike obrazovanja. Autor je suvremeni odgojno-obrazovni sustav usporedio s onim kojeg je Illich kritizirao sedamdesetih godina 20. stoljeća.¹¹⁰ Završni rad napisan je na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2020. godine.

Dajana Vinković u doktorskoj disertaciji *Inkluzivne socijalno-pedagoške kompetencije učitelja u osnovnoj školi*, obranjenoj 2021. godine na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, spomenula je Illichevo problematiziranje obrazovanja i razmatrala je društvenu i pojedinačnu ovisnost o institucijama.¹¹¹

2.3.4. Spominjanja u ostalim kontekstima

U Bezićevu članku »Osporavanje u Crkvi«, objavljenom u *Crkvi u svijetu* (vol. 10, br. 3, 1975.), Illich se spominje kao jedan od neposlušnika crkvenoj hijerarhiji nakon Drugog vatikanskog koncila.¹¹² Nadalje u svojem članku »Suvremena teološka kretanja i njihova prisutnost u našoj Crkvi« Illicha spominje kao jednog od mislioca koji su baštinili teologiju prakse, tj. tada u Južnoj Americi veoma rasprostranjenu teologiju oslobođenja.¹¹³

Ivan Cifrić je u članku »Antropocentrizam i naturalizam – uporišta modernog mišljenja«, objavljenom u *Socijalnoj ekologiji* (vol. 3, br. 2, 1994.), spomenuo Illicha kao mislioca koji je kritizirao industrijsko društvo, koncentrirajući

¹⁰⁸ Usp. Odilon-Gbènoukpo SINGBO, *Teološko-bioetičko vrjednovanje transhumanističke antropologije* (doktorska disertacija), Zagreb, 2019., 142; Usp. Odilon-Gbènoukpo SINGBO, *Teološko-bioetičko vrjednovanje transhumanističke antropologije*, Zagreb, 2021., 197.

¹⁰⁹ Usp. Marina KATINIĆ, *Filozofiranje s djecom i mladima u integrativno-bioetičkoj edukaciji* (doktorska disertacija), Zagreb, 2020., 8.

¹¹⁰ Usp. Leonardo ČURLA, *Anarhija kao tema filozofije odgoja* (završni rad), Zagreb, 2020.

¹¹¹ Usp. Dajana VINKOVIĆ, *Inkluzivne socijalno – pedagoške kompetencije učitelja u osnovnoj školi* (doktorska disertacija), Osijek, 2021., 8.

¹¹² Usp. Živan BEZIĆ, Osporavanje u Crkvi, u: *Crkva u svijetu*, 10 (1975.) 3, 193-203, ovdje 197.

¹¹³ Usp. Živan BEZIĆ, Suvremena teološka kretanja i njihova prisutnost u našoj Crkvi, u: *Crkva u svijetu*, 21 (1986.) 2, 154-176, ovdje 167.

se na kontraproduktivnost takva sustava.¹¹⁴ Isti autor spomenuo je Illicha u članku »Traganje za svjetskim ekološkim etosom« kao mislioca koji je svoju socijalnu ekologiju usmjeravao prema dobrovoljnom samoograničavanju.¹¹⁵ Članak je objavljen također u *Socijalnoj ekologiji* (vol. 27, br. 3, 2018.). Istu tvrdnju naveo je i u članku »Globalizacija i svjetski ethos«, objavljenom u zborniku *Demokracija na prekretnici* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2005.).¹¹⁶

Neven Šimac je u članku »Što je personalizam za nas – danas?«, objavljenom u *Novoj prisutnosti: časopisu za intelektualna i duhovna pitanja* (vol. 9, br. 3, 2011.), opisao svoju vezu s pariškom personalističkom revijom *Esprit*. Spomenuo je Illicha kao jednu veliku kozmopolitsku, a porijeklom hrvatsku figuru, čovjeka koji je redovito zalazio u *Esprit*, a o kojem se u Hrvatskoj malo zna. Na spomenuti Šimčev članak upućuje i Borislav Dadić u svojem tekstu »Što personalizam može reći suvremenom čovjeku?«.¹¹⁷

Ivan Čulo spomenuo je Illicha u svojoj knjizi *Personalizam i ljudska prava* (Zagreb: Alfa, 2020.) i nazivao ga »našim« postklasičnim personalistom »koji razvija nostalgичnu ideju o povratku zaboravljenim izvorima i autentičnim prapočecima zajedništva, nasuprot čega je 'paklena mržnja koja leži u osnovi industrijskog sustava'«¹¹⁸. Isti autor, u suautorstvu s Ivanom Šestakom u *Obnovljenom Životu* (vol. 73, br. 2, 2018.) objavio je članak »Personalizam: povijesni izvori i rasprostranjenost« i naveo da je Illich svjetsku reputaciju »stekao svojim 'anarhističkim personalizmom' ili 'personalističkim anarhizmom', kako su neki nazivali njegov nauk«¹¹⁹.

U članku »Philosophical and Theological Contributions by Romano Guardini and Jacques Ellul to the Understanding of Technological Power« (»Filozofsko-teološki doprinosi Romana Guardinija i Jacquesa Ellula razumijevanju tehničke moći«) objavljenom u *Bogoslovskoj smotri* (vol. 90, br. 5, 2020.) Odilon-Gbènoukpo Singbo Illicha poima kao jednog od autora koji su zastupali mišljenje da se današnji društveni sustavi organiziraju prema vlastitoj internoj

¹¹⁴ Usp. Ivan CIFRIĆ, Antropocentrizam i naturalizam – uporišta modernog mišljenja, u: *Socijalna ekologija*, 3 (1994.) 2, 123-147, ovdje 124.

¹¹⁵ Usp. Ivan CIFRIĆ, Traganje za svjetskim ekološkim etosom, u: *Socijalna ekologija*, 27 (2018.) 3, 259-278, ovdje 271.

¹¹⁶ Usp. Ivan CIFRIĆ, Globalizacija i svjetski etos, u: Pavo BARIŠIĆ (ur.), *Demokracija na prekretnici*, Zagreb, 2005., 63-78, ovdje 64.

¹¹⁷ Usp. Borislav DADIĆ, Što personalizam može reći suvremenom čovjeku?, u: *Filozofska istraživanja*, 37 (2017.) 2, 257-269, ovdje 258.

¹¹⁸ Ivan ČULO, *Personalizam i ljudska prava*, Zagreb, 2020., 143.

¹¹⁹ Ivan ČULO – Ivan ŠESTAK, Personalizam: povijesni izvori i rasprostranjenost, u: *Obnovljeni Život*, 73 (2018.) 2, 183-196, ovdje 191.

logici: »Na području teologije takvo društvo zanemaruje otajstvo utjelovljenja s njegovim spasonosnim i moralnim implikacijama.«¹²⁰

Zaključak

Kao što prethodna poglavlja pokazuju, Illichevi sunarodnjaci donedavno nisu previše primjećivali njegovu misao. To se posebice odnosi na vrijeme njegove popularnosti na globalnoj razini od sredine 60-ih do kraja 80-ih godina 20. stoljeća. Illich je tada u svijetu slovio kao jedan od velikih javnih djelatnika i intelektualaca, čije su riječi i ideje krasile prestižne časopise poput *Esprita*, *Orientierunga* i *The Lanceta* te stupce svjetski poznatih novina kao što su *The New York Times* i *The Guardian*.

Ipak, ukazujemo na činjenicu da se zanimanje za njegovu misao povećalo unazad petnaestak godina, čemu svjedoči i tablica s godinama izdavanja bibliografskih jedinica koje su spomenute u ovome članku. Smatramo da se razlog za to nalazi u većoj zainteresiranosti za rubne teme socijalne teorije i filozofije, a također i u sve većoj dostupnosti Illichevih djela i članaka. Uz to, teme poput štete medicinskog sustava i pitanja fundamentalnog reformiranja načina stjecanja znanja od sredine 2000-ih godina bivaju aktualnima na općedruštvenom planu naših prostora.

Tablica 1. Broj bibliografskih jedinica prema desetljeću objavljivanja

Desetljeće izdavanja bibliografske jedinice	Broj pronađenih bibliografskih jedinica
1970. – 1979.	4
1980. – 1989.	3
1990. – 1999.	5
2000. – 2009.	16
2010. – 2019.	32
2020. – 2024.	12

Važno je napomenuti da je u zadnje vrijeme porastao broj završnih, diplomskih i doktorskih radova u kojima se tematizirala misao Ivana Illicha. S jedne strane to svjedoči o aktualnosti njegove misli, a s druge ulijeva nadu da će njegov život i djelo možda biti podrobnije istraženi u dogledno vrijeme.

¹²⁰ Odilon-Gbènoukpo SINGBO, Philosophical and Theological Contributions by Romano Guardini and Jacques Ellul to the Understanding of Technological Power, u: *Bogoslovska smotra*, 90 (2020.) 5, 1027-1050, ovdje 1030.

Također treba skrenuti pozornost i na simpozij pod nazivom *Medicina, društvo, čovjek. Živost kritike Ivana Illicha (1926. – 2002.) deset godina nakon njegove smrti*. Skup je održan 2012. godine na Medicinskom fakultetu u Rijeci, a organiziralo ga je Hrvatsko bioetičko društvo – podružnica Rijeka i Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini. Predsjednica organizacijskog odbora bila je Iva Rinčić, a uz Illicheve ideje vezane uz obrazovanje, medicinu i ekologiju, što su bile teme simpozija, obrađeno je i pitanje poimanja mira i moći u njegovoj misli.¹²¹

Što se tiče zastupljenosti pojedinačnih tematskih cjelina Illicheve misli, na našim prostorima najviše se proučavala Illicheva kritika moderne medicine i njegova kritika institucionalnog obrazovanja. Prema tome, djela na koja se autori najviše pozivaju su *Medical Nemesis* i *Deschooling Society*. S druge strane, neka od važnih područja Illicheve misli (npr. *gender* rasprava) čekaju da ih se istraži i pravilno interpretira te, prema mogućnosti, aktualizira.

Na hrvatskom jeziku dosad nije napisana opsežnija biografija u kojoj bi se proniknule idejne i kulturalne Illicheve veze s Hrvatskom. Naime, njegovi temeljni pojmovni koncepti poput vernakularnih vrijednosti i konvivijalnosti inspirirani su rustikalnim i pitoresknim životom koji se odvijao na ovim prostorima.

Završavamo s izjavom iz jednog od Illichevih razgovora s kanadskim radijskim reporterom Davidom Cayleyjem, koja svjedoči njegovu ljubav prema djedovini: »Otkad sam napustio staru kuću na otoku u Dalmaciji, više nisam imao mjesto koje bih mogao nazvati domom.«¹²² Vjerujemo da taj »dom« žudi za njegovom mišlju i spremno opasava bokove za daljnja istraživanja i proučavanja njegovih vrijednih, i mogli bismo reći proročkih ideja.

¹²¹ Usp. Ivica KELAM – Darija RUPČIĆ, Prikaz simpozija Aktualni trenutak hrvatskog zdravstva III / Medicina, društvo, čovjek. Živost kritike Ivana Illicha (1926. – 2002.) deset godina nakon njegove smrti, u: *Jahr. Europski časopis za bioetiku*, 4 (2013.) 1, 651-654.

¹²² David CAYLEY, *Ivan Illich in Conversation*, 63.

Abstract

THE RECEPTION OF IVAN ILLICH IN CROATIA

Bernard HOSTIĆ

Institute of Philosophy, Zagreb
Ulica grada Vukovara 54, HR – 10000 Zagreb
bhostic@ifzg.hr

Ivana SKUHALA KARASMAN

Institute of Philosophy, Zagreb
Ulica grada Vukovara 54, HR – 10000 Zagreb
ivana@ifzg.hr

The article examines the reception of Croatian-born thinker Ivan Illich's works (1926–2002) in Croatia. Illich was a world-renowned philosopher known for his critique of modern, industrial society and its associated institutions, including education and medicine. His areas of study also encompassed theology, gender issues, ecology, and social and linguistic anthropology. The first part of the paper provides a brief biography of Illich and an overview of the fundamental ideas behind his critique and social theory. The second, central part of the paper is divided into three subchapters that present translations of Illich's works and essays, texts with comprehensive and direct thematization of Illich's ideas or life path, and other, secondary receptions. The final chapter offers a concluding review in which the authors realize that the Croatian reception of Illich up until the last fifteen years was very weak. However, since then, there has been a noticeable increase in works that probe Illich's ideas, although some areas of his thought still remain to be discovered and explored.

Key words: *Croatian philosophy, Ivan Illich, social criticism, medicine, education, reception.*